

Rapportage | Bijeenkomst met omgevingspartijen voor Energievisie en Visie Landelijk Gebied gemeente Enschede

Introductie

De gemeente Enschede bereidt de Energievisie en de Visie Landelijk Gebied voor die de raad in het eerste kwartaal van 2020 wil vaststellen. Beide visies hebben raakvlakken en de Raad heeft de wens om de samenleving te betrekken bij de voorbereiding hiervan. Op 8 mei jl. is een avondbijeenkomst georganiseerd voor vertegenwoordigers van inwoners, bedrijven en (andere) organisaties om met elkaar in gesprek te gaan over de ontwikkeling van het landelijk gebied en over duurzame energie. In vier sessies zijn belangen, zorgen en belemmeringen, maar ook mogelijkheden en kansen verkend die de aanwezigen zien voor de opgaven die er liggen in de nabije toekomst voor de thema's:

- 1. Energie in de gebouwde omgeving*
- 2. Landbouw in het landelijk gebied*
- 3. Natuur, landschap en leefbaarheid in het landelijk gebied*
- 4. Bedrijven, dienstverlening en energie*

In het tweede deel van de sessies zijn de thematische groepen gemixt met als doel dat mensen vanuit verschillende thema's met elkaar in gesprek gingen en zich verplaatsten in de perspectieven van anderen. Daarmee ontstaat een situatie waarin men met elkaar kan meedenken.

Voortraject

Voorafgaand aan de bijeenkomst met omgevingspartijen is een issue-analyse uitgevoerd om in beeld te brengen over welke onderwerpen verschillen van opvatting bestaan met betrekking tot de Energievisie en de Visie Landelijk Gebied. Tevens is er een overzicht van perspectieven en belangen opgesteld. Hoe kijken burgers, bedrijven en instellingen aan tegen de opgaven en wat vinden zij belangrijk? Deze analyse is uitgevoerd op basis van gesprekken met omgevings-partijen en het materiaal dat al is opgehaald in eerdere trajecten voor de visies. De opbrengsten hiervan zijn vastgelegd in een gespreksnotitie die vooraf aan de deelnemers is verstuurd.

Doel rapportage

In deze rapportage zijn de opbrengsten van de thematische sessies vastgelegd. Het dient als bouwsteen voor de discussienota voor de gemeenteraad. Dat geeft een goed beeld van wat mensen belangrijk vinden en waar zij kansen zien.

Van standpunten naar belangen en opties

Uit eerdere trajecten kwamen geluiden, ideeën en opvattingen naar voren uit de samenleving over energie en het landelijk gebied. Die gaven een overzicht van veel verschillende standpunten van uiteenlopende partijen. Achter deze standpunten liggen belangen, dat wat mensen belangrijk vinden. Die geven antwoord op de vraag *waarom* mensen een standpunt/positie innemen. Door dat expliciet te maken wordt duidelijk dat je op verschillende manieren naar bijvoorbeeld een windmolen kunt kijken: als aantasting van het landschap, als opwekker van duurzame energie of als manier om een extensief agrarisch bedrijf te laten bestaan. Daarmee ontstaat ruimte om het perspectief van anderen te begrijpen. Er kan gekeken worden welke perspectieven elkaar aanvullen en of niet

uitsluiten. Als helder wordt wat mensen zelf belangrijk vinden, komt een breder palet aan opties in beeld, ofwel mogelijke oplossingen om aan belangen tegemoet te komen. De verschillende opties kunnen verbonden worden aan de bredere opgaven van de energietransitie en de ontwikkeling van het landelijk gebied.

1. Energie in de gebouwde omgeving

In dit thema staat de opgave van de energietransitie voor de gebouwde omgeving centraal: energiebesparing en opwekking van duurzame energie voor koop- en huurwoningen. Enschede heeft voor Twente relatief veel stedelijk gebied in verhouding tot de omvang van het landelijk gebied. Woningen gebruiken ongeveer 1/3e van de totale energie (Klimaatmonitor 2017).

De opgave

De stad kent -naast zonnepanelen op daken- weinig plekken om energie duurzaam op te wekken. Daarom vraagt de energietransitie in de gebouwde omgeving niet alleen een toename van het aanbod aan duurzame energie, maar ook om energiebesparing. Wat je niet verbruikt hoeft je niet op te wekken. Er liggen verschillende opgaven voor de gebouwde omgeving in de nabije toekomst, waaronder:

- Aandeel lokaal opgewekte duurzame energie: De gemeenteraad heeft doelstellingen vastgesteld van 16% duurzame energie van het totale energieverbruik in 2022 en klimaatneutraal in 2050 in de gemeente Enschede.
- Energie label van woningen: Alle huurwoningen van woningcorporaties hebben vanaf 2020 energie label B of beter. Van huurwoningen van particulieren heeft 80% in 2020 energie label C of beter. Voor koopwoningen zijn geen doelen gesteld
- Energie neutrale nieuwbouw: Nieuwbouw moet vanaf 2020 (bijna) energieneutraal zijn.
- Van het aardgas af: In het Klimaatakkoord is afgesproken dat alle woningen in 2050 van het aardgas af zijn (CO₂ doelstelling).

Mogelijkheden en kansen

De opgaven stellen de inwoners, de eigenaren van huizen en de woningcorporaties voor de grote vraag hoe zij kunnen omschakelen naar duurzame energie en energiebesparing. Deze opgaven bieden kansen. Waar ligt de potentie voor opwekking en reductie in de gebouwde omgeving? Wat is ervoor nodig om dat te realiseren?

Commitment en enthousiasme

- Onder de aanwezigen was er commitment voor de doelstellingen voor het lokaal opwekken van duurzame energie. Het percentage van het aandeel lokaal opgewekte duurzame energie zou zelfs wel hoger mogen liggen. De inwoners van Enschede moeten zichzelf verantwoordelijk voelen.
- Er ligt een rol voor de overheid voor het creëren van draagvlak onder de inwoners van Enschede. De overheid moet vooroplopen en burgers meenemen. Mensen moeten trots zijn op wat er in Enschede op het gebied van duurzaamheid bereikt wordt. Daarvoor is belangrijk dat initiatieven voor duurzame energie niet alleen topdown met behulp van regelgeving tot stand komen.
- Belangrijk voor het enthousiasmeren van burgers en vrijwilligers is een omgeving waarin initiatieven gerealiseerd worden. Mensen moeten zien dat er stappen gezet worden. Ook hier ligt een rol voor de overheid om initiatieven te faciliteren.
- De nieuwe omgevingswet wordt gezien als kans omdat de gemeente in overleg met burgers tot oplossingen moeten komen.

Rol van de overheid

- Voor de initiatieven voor duurzame energie en het enthousiasmeren van bewoners wordt een betrouwbare overheid belangrijk gevonden. De aanwezigen zien graag dat de gemeente Enschede een keuze maakt (een visie/beleid) en daaraan vasthoudt. Vervolgens kunnen de gemeente en bewoners 'samen met de schouders eronder' om dit mogelijk te maken.

Informatie

- In de energietransitie ligt een belangrijke taak bij informatievoorziening. Burgers willen helderheid in de vorm van getallen en voorzien dat dit ook verdere initiatieven zal genereren. Hoe groot is de potentie in de stad van bijvoorbeeld opwekking van duurzame energie via zonnepanelen? Waar staan we nu? Deze cijfers zijn al deels verkrijgbaar.
- Cijfers kunnen aan inwoners gecommuniceerd worden via websites, flyers of borden in de stad. Interessant daarbij zou ook zijn om deze cijfers per buurt of wijk weer te geven omdat mensen zich hiermee meer verbonden voelen.
- Pilotprojecten kunnen bewoners tonen hoe technologie voor duurzame energieopwekking en besparing er uit zal zien in hun wijk. Hoeveel herrie of stank maakt het?
- In de context van de energietransitie wordt vaak onterecht gesproken over kosten. Er zijn juist ook opbrengsten. Het is belangrijk dat er gecommuniceerd wordt over wat mensen ervoor terug kunnen krijgen. De investering zal leiden tot een huurverhoging, maar scheelt in de energierekening.

Schaal en collectiviteit

- Inwoners kunnen op het niveau van hun straat of buurt samenwerken aan initiatieven voor duurzame energie of besparing. Door als straat een project op te zetten is het niet alleen economisch interessant maar kan zo'n project ook een sociale functie hebben. Mensen voelen zich eerder verbonden op dit schaalniveau.
- Initiatieven die passen bij het karakter van een buurt of wijk. Gedacht kan worden aan opties voor duurzame energieopwekking of besparing die collectieve voorzieningen versterken: de voedseltuin, sportverenigingen of een zwembad in de buurt.
- Opzetten van initiatieven waarmee inwoners die zelf geen zonnepanelen op hun dak kunnen plaatsen (appartementencomplex, huurders, gebrek aan financiële middelen) toch kunnen investeren in het opwekken van duurzame energie. Voorbeelden zijn organisaties die zonnepanelen op een groot dak in de buurt beheren of een postcoderoos regeling.

Werkgelegenheid

- De energietransitie gaat veel geld kosten maar levert ook werkgelegenheid op, m.n. in de installatiebranche.

Toepassingen en opties

- Zonnepanelen op daken genieten de grootste voorkeur. Hoe meer zonne-energie opgewekt kan worden, hoe minder panelen er in het landelijk gebied geplaatst hoeven te worden. Naast individuele huiseigenaren, kunnen woningcorporaties op een grotere schaal zonnepanelen plaatsen op daken. Daarnaast kunnen huiseigenaren en woningcorporaties besparingsmaatregelen aanbrengen zoals vormen van isolatie, zonneboilers en warmtepompen.
- In de gebouwde omgeving zijn er mogelijkheden om via dubbelgebruik (daken, parkeerterreinen, bermen van wegen, waterbassins) tot het opwekken van zonne-energie te komen.
- Stellen van eisen met betrekking tot het opwekken van duurzame energie (en besparing) bij nieuwbouwprojecten. Op dit moment worden nieuwbouwwijken al zoveel mogelijk energieneutraal gebouwd.
- Maken van afspraken met woningbouwcorporaties over het opwekken van duurzame energie en besparingsmaatregelen. Hierbij wordt van belang geacht dat investeringen niet leiden tot sterke huurverhogingen. Huurders hebben zelf vrijwel geen stem.

- Nieuwe technologie zoals kleinschaligere windmolens en windmolens met andere type turbines met minder geluidshinder die dichterbij de bebouwing geplaatst kunnen worden.
- Riothermie waarbij energie uit het riool wordt opgewekt.
- Opslag van energie in de vorm van een tank waar warmte of energie wordt opgeslagen in waterstof in de tuin of op het dak. Dit bestaat al op particulier niveau in Japan.
- De plassen van Vitens. Vitens wil van deze waterbekken af en Enschede zou er drijvende panelen neer kunnen leggen. Ook kan er gedacht worden aan het variëren van het waterniveau om energie op te wekken.

Belemmeringen en zorgen

Op dit moment bestaan er zorgen en zijn er nog belemmeringen die de bovenstaande mogelijkheden bemoeilijken of vertragen. Wat is er nodig om deze weg te nemen?

- Invloed op woonomgeving: Voor inwoners is een mooie woonomgeving van belang, ook in het gebouwde gebied. Er zijn zorgen dat het uiterlijk aanzien van de woonomgeving aanzienlijk gaat veranderen. Inwoners vinden zonnepanelen op al bestaande daken een afstotelijk aangezicht vinden. Daarnaast zijn er zorgen over mogelijke negatieve effecten voor de verkoop van het eigen huis.
- Innovatie: Inwoners vinden het belangrijk dat er ruimte wordt gelaten in de planvorming voor technologische ontwikkelingen in duurzame energieopwekking en besparing in de toekomst.
- Kosten: Het is evident dat de transitie veel investering zal vragen. Huiseigenaren hebben vragen over het rendement van bijvoorbeeld het plaatsen van zonnepanelen en hebben zorgen over het betaalbaar houden van woonlasten. Veel huurders vinden het lastig om de veranderingen te berekenen. Zij zien de huurverhoging en niet de verlaging van de energierekening. Dit moet goed gecommuniceerd worden.
- Overgaan tot handelen: Inwoners zijn zich bewust van de noodzaak van de energietransitie/het opwekken van duurzame energie, maar handelen er nog niet naar. Huurders nemen vaak een afwachtende houding aan en weten niet wat er speelt. Wel stellen zij vragen over besparingsmaatregelen. Voor huiseigenaren is het een investering, een financiële afweging. De cijfers veranderen steeds, bijvoorbeeld met betrekking tot de salderingsregel, waardoor mensen niet weten hoe zij de afweging moeten maken. Daarnaast is er nog veel onduidelijk: komt het warmtenet er of niet?
- Informatievoorziening: Huiseigenaren hebben vragen over wat voor hen de beste manier is om hun woning te verduurzamen. Ook zijn er bijvoorbeeld vragen over subsidies en de toekomst van de salderingsregel. Mensen worden daar onzeker van en raken gedemotiveerd. Er ligt een belangrijke taak voor het energieloket en de energie coöperaties om inwoners van informatie te voorzien, maar ook voor de overheid om kaders mee te geven.
- Bouwoverlast: Bij aanpassingen aan de woningen voor technologie voor opwekking of besparing zal vaak een straat afgezet of opengebroken moeten worden. Vooral binnen de stad gaat dit tot overlast leiden. Dit kan deels voorkomen worden door een goede planning zodat bijvoorbeeld woningcorporaties tegelijk werk uit laten voeren aan panden in dezelfde gebieden. Voor particulieren valt dit echter haast niet te coördineren.
- Planning: De energietransitie vraagt tijdige strategische planning omdat projecten anders vertraging kunnen oplopen. Woningcorporaties moeten alle daken van gebouwen in kaart brengen en de verbouwingen op specifieke momenten, bijvoorbeeld renovaties en verhuizingen, uitvoeren. Het tijdig informeren van de netbeheerder met bestuurlijke zekerheid over plannen is noodzakelijk om wijzigingen aan te brengen in het net.
- Ondersteuning bij initiatieven: Energiecoöperaties en andere initiatieven hebben behoefte aan ondersteuning bij het realiseren van energieplannen, zowel met betrekking tot inhoudelijke expertise als (het meedenken over) financiering. Niet alleen tijdens de uitvoering van een project, maar ook tijdens het voorproces zou subsidie of een andere vorm van ondersteuning gewenst zijn om bijvoorbeeld onderzoeken uit te laten voeren.

- Beleid en regelgeving: De energiecoöperaties en andere initiatieven hebben behoefte aan beleid vanuit de gemeente dat houvast biedt. Projecten lopen nu door gebrek hieraan vertraging op en dat leidt tot extra kosten en op termijn verlies van motivatie. Daarnaast lopen zij tegen regelgeving aan en juridische procedures leiden tot veel vertraging. Er bestaat de zorg dat de mindset van de overheid nu teveel gericht is op juridische zekerheid en te weinig op slagvaardigheid.
- Leges: Energiecoöperaties en andere initiatieven lopen er tegenaan dat zij leges moeten afdragen voordat er inkomsten zijn. Er zijn gemeenten waarin coöperaties zijn vrijgesteld van leges.
- Capaciteit energienet: Het elektriciteitsnetwerk in de gemeente Enschede is niet overal toereikend, al is dit nijpend in het landelijk gebied. Daarnaast zijn veel ideeën niet levensvatbaar omdat er geen kleine energienetten aangelegd mogen worden naast de bestaande netten van de netwerkbeheerders.

Kansrijke richtingen

- De gemeente kan afspraken maken met woningbouwcorporaties over energieprestaties.
- In Enschede zijn meerdere energiecoöperaties actief die zich samen met andere inwoners bezighouden met initiatieven voor de opwekking van duurzame energie. Ook houden zij zich bezig met informatievoorziening. Dat kan een voorbeeldfunctie hebben voor andere inwoners in de stad.
- De verduurzaming van de koopsector is georganiseerd binnen de Overijsselse Aanpak, een breed en uitvoeringsgericht programma onder voorzitterschap van de provincie. De uitvoeringsstrategie richt zich op het versterken en benutten van de lokale kracht van gemeenten, bedrijven en lokale initiatieven. Wijk- en doelgroepbenaderingen en slimme financieringsmodellen vormen samen met de gemeentelijke energieloketten het fundament van die aanpak.
- De provincie sluit een duurzaamheidsconvenant af met alle 25 Overijsselse woningbouwcorporaties. Dit is een aanvulling op de landelijke afspraken uit 2012 over de energieprestatie van huurwoningen.

2. Landbouw in het landelijk gebied

In deze themagroep kijken we naar landbouw en ondernemingen in het landelijk gebied. Er spelen een paar grote trends die op lange termijn gevolgen hebben hoe de landbouw zich ontwikkelt. Het gaat in deze groep alleen over landbouw als bedrijfsmatige activiteit. Het thema leefbaarheid van het landelijk gebied behandelen we bij thema 3.

Wat speelt er / wat is de opgave

De agrarische sector is van oudsher de belangrijkste gebruiker en beheerder van het landelijk gebied in Enschede. De productie voor de wereldmarkt zet de sector onder druk. Het aantal bedrijven neemt af, maar de schaalgrootte neemt toe. De eisen aan de landbouw op het gebied van natuur, milieu en dierenwelzijn nemen toe. De bedrijven staan voor de keuze om verder te groeien of een andere richting in te slaan.

- Bij schaalvergroting zit het kleinschalige landschap in de weg en is er een risico op de verdroging en verarming van de grond.
- De andere richting is een extensiever en meer circulaire landbouw, met regionale afzet van producten, zorg voor natuur en landschap en met diensten voor bezoekers uit de stad en buiten Enschede.
- Nieuw is de ruimtevrage voor het opwekken van duurzame energie. Zonnevelden nemen ruimte in die de landbouw ook kan benutten. Windturbines nemen weinig directe ruimte in, maar staan wel in het zicht van de omwonenden en bezoekers.
- Landbouwtransitie: de huidige landbouw zal op termijn omvormen tot een meer circulaire vorm van bedrijvigheid met meer natuur-inclusieve taken (volgens minister, banken,

verzekeraars, zuivelsector, consument). Dat betekent dat meer ruimte nodig is om dezelfde hoeveelheid te produceren. Dat zorgt voor concurrentie om grond tussen boeren en voormalige (stoppende) bedrijven.

- Verstedelijking: in de publieke opinie zijn boeren schuldig aan het verdwijnen van de biodiversiteit van het landelijk gebied. De uitbreiding van de stad wordt echter niet genoemd. Van oudsher zijn waardevolle landbouwgronden gebruikt voor stadsuitbreiding. De boeren zitten nu eigenlijk op de armere gronden.

Mogelijkheden en kansen

In gesprekken en de strategische visie van Stawel is het volgende genoemd:

- Financiële ondersteuning bij de verwijdering van asbesthoudende daken, eventueel in combinatie met zonne-energie;
- Veel ondernemers denken aan verbreding van de bedrijfsvoering richting meer maatschappelijke en recreatieve diensten. Zij zouden de ruimte willen krijgen om te experimenteren met breder ondernemerschap, met bijv. natuur inclusieve landbouw, zorgboerderijen, seizoens-ondernemen, streekproducten, biologische landbouw, productie van nieuwe eiwitbronnen, lokale voedselproductie, concepten met de Twentse Trots, meer gemengde bedrijven en voedselbossen.
- Veel ondernemers zien verduurzaming als een van de doelen van het bedrijf, en willen een bijdrage leveren aan de energieopgave, bijvoorbeeld door het realiseren van windenergie. Zij zouden hierbij wel ondersteuning willen.
- Agrarische grond in gebruik houden voor voedselproductie omdat circulaire landbouw meer ruimte vraagt. Dit combineert niet goed met zonnevelden.
- Mestvergisting bij veehouders als bijdrage aan opwekking duurzame energie (+ verlagen methaan-emissies) en verlagen van de kosten van mestverwerking.
- Gemeente kan de gemeentegrond (250ha) benutten voor zonnevelden of voor compensatie van de landbouw.
- Zon op daken van schuren is goed mogelijk – maar er zijn ook belemmeringen:
 - o Aansluiting op het net is op dit moment een discussie met de netbeheerder;
 - o Financiering, zeker bij een pachtbedrijf (gebouw geen eigendom van de agrariër met als risico dat de investering nog niet is terugverdiend)
- Verbreding van de landbouw door het uitvoeren van andere activiteiten is prima, maar het redt een bedrijf financieel niet (levert onvoldoende geld op);
- De landbouw kan veel veranderingen aan: biodiversiteit past bijvoorbeeld heel goed bij de landbouw.
- Windturbines in het landelijk gebied past prima – kijk maar naar Duitsland.
- Niet elke windturbine / zonneveld gaat ten koste van de landbouw. Er is veel meer grond beschikbaar met allerlei functies.
- Liever windturbines dan zonnevelden – dat neemt minder ruimte in beslag van de landbouw.

Belemmeringen en zorgen

In de gesprekken en visies zijn ook zorgen genoemd:

- Afname areaal landbouwgrond omdat energieopwekking ruimte gaat vragen; is de verdeling stad-land eerlijk? Zouden we niet eerst beschikbare ruimte benutten, bijvoorbeeld op daken?
- Saneren asbestdaken en plaatsen zonnepanelen vraagt grote investering; te groot voor agrarische bedrijven die al zijn gestopt, maar waarvan de schuur er nog wel staat.

- Onduidelijkheid en onbekendheid wat het (financieel) voordeel is voor agrarische bedrijven om actief te zijn op vlak van energieopwekking en besparing. De sector gebruikt weinig energie. Er is behoefte aan informatie, begeleiding en ontzorgen.
- Strikt vergunningenbeleid van de gemeente werkt belemmerend voor aanpassing functie bedrijfsgebouwen; ondernemers willen experimenteren met verbreding bedrijfsvoering; voor o.a. woonfunctie en recreatie.
- Wat moet er gebeuren met leegstaande bedrijfsgebouwen van stoppende agrariërs? (nadelig voor landschap, milieu, natuur, leefbaarheid omgeving)
- Speelt ruimtegebruik/beperking door natuurontwikkeling een rol in Enschede?
- Prijsopdrijving van beschikbare landbouwgrond wordt veroorzaakt door schaarste als gevolg van de vraag naar natuur, energieopwekking (met subsidies, daar valt niet tegenop te concurreren) en kringlooplandbouw. Er zijn zorgen over grondprijzen omdat velden met zonnepanelen meer op kunnen brengen dan landbouw, waardoor de huurder meer per hectare kan bieden. Dit drijft de huurprijzen van land op. Dat heeft tot gevolg dat agrariërs moeten intensiveren.
- Leveren zonnepanelen in hun hele levenscyclus wel CO₂-besparing op? Er is een zorg dat het maken, vervoeren en afvoeren van panelen veel CO₂ kost. Ook groeit er niks onder en wordt daarmee dus ook geen CO₂ vastgelegd.
- Verbreding van bedrijfsactiviteiten: verkoop aan huis kan niet iedereen doen: voorbeeld van de biologische veehouder met afgelegen bedrijfsgebouw. Verkoop van zijn producten mag niet verder dan 100m vanaf het bedrijf en bij een buurman verkopen mag ook niet van de regels – je valt snel onder de detailhandel met tal van zware regels.
- Als je panelen op het dak legt, gaat de OZB omhoog. Zo worden de opbrengsten en voordelen weer tenietgedaan.
- Verschil van mening over de natuurlijke kwaliteit van een zonneveld. Volgens de een groeit er niks onder en is het slecht voor de bodem, een ander denkt dat het meevalt (NB Engie gaat een test doen met fruitteelt onder panelen).
- Het grootste deel van de stadsbewoners ziet de boer alleen op bepaalde momenten en verbindt deze niet in de lange termijn aan de behandeling (en het behoud) van het landschap.
- De burger begrijpt niet hoe de kosten van de producten die hij/zij consumeert tot stand komen en gaat daardoor vaak voor de laagste prijs. De burger is vaak ook niet met dergelijke vragen bezig.
- De agrarische sector maakt te weinig reclame voor zichzelf en over producten geproduceerd worden. Dat heeft te maken met het gebrek aan organisatie onder de burens: het zijn concurrenten, zelfstandige ondernemers en ze zijn het lang niet altijd met elkaar eens.
- Een lokale markt is een kans voor een klein deel van de agrariërs. Veel willen aan het werk zijn bij hun bedrijf en niet zelf dingen hoeven verkopen op een markt. Daarnaast zijn dit soort lokale markten vaak duur voor de lokale bevolking en erg afhankelijk van externe invloeden zoals het weer.
- Op het land is er versnipperd veel mogelijk voor het opwekken van duurzame energie. Een nadeel hiervan is dat aansluiting op het net hierdoor moeilijker wordt. De netbeheerders leggen liever grote kabels aan naar grote velden met zonnepanelen. Mogelijk zijn er afspraken te maken voor combinaties van kleine velden met zonnepanelen met kleine windmolens.
- De weerstand tegen windmolens in Enschede (er werd gesproken over windmolenfundamentalisme) maakt het haast onmogelijk om windmolens te plaatsen in de buurt van bebouwing.

Kansrijke richtingen

Waar zouden de bedrijven in de landbouwsector zelf op willen inzetten? Uit de bijeenkomst van 8 mei komt ook het geluid dat de vraag naar grond toeneemt, maar die er simpelweg niet is. Door slim (innovatief) te zijn, kan misschien een uitweg worden gevonden.

- Er is een Greendeal initiatief waarbij Essent, FrieslandCampina en NGGM als doelstelling hebben om kleinschalige mestvergistings- en biogasopwaarderingsinstallaties bij tenminste 125 agrarische bedrijven te realiseren. De ambitie is om 100 vergisters binnen Overijssel te realiseren. Zijn er ondernemers in Enschede die hieraan meedoen?
- Opzetten van een programma voor energiebesparing en asbestsanering in combinatie met zon-PV bij agrarische bedrijven (via Nieuwe Energie Overijssel).
- Experimenteren met breder ondernemerschap. Zo kan er gedacht worden aan kleinschalige recreatie zoals (eco)kampeerplaatsen en zorgboerderijen. Kunnen agrarische bedrijven hiermee ondersteund worden? Wat is daarvoor nodig?
- Er is eerst een kader nodig een visie op de lange termijn. Dat is geen visie voor zon en wind, want dat zijn nu al verouderde technologieën, maar kernfusie. De vraag is wel wie dat dan gaat doen.
- Innovatie: Mest verwaarden – is wel een kwestie van vallen en opstaan, vergt enige schaalgrootte. Greenstockenergy heeft een innovatief idee voor mestverwerking – levert energie én meststoffen. Het idee komt echter niet verder want het is niet eerder gedaan in Nederland. De suggestie is om dit verder te verkennen. Eventueel met hulp van de provincie en de universiteit.
- Bekijk het vraagstuk in internationaal verband – Duitsland heeft stroom over.
- CO₂ opslag in zoutcavernes. Ook het water in de cavernes is te gebruiken voor WKO. De buizen liggen er al/nog in.
- Olifantsgras is een mooi energieproduct. Kijk wel wat dit doet met de biodiversiteit.
- Kijk voor zonne-energie ook naar de grote tuinen in de stad.

3. Natuur, landschap en leefbaarheid in het landelijk gebied

In deze thematische groep staan de veranderingen en de opgaven in het landelijk gebied centraal. Het kleinschalige landelijk gebied van Enschede met de afwisseling van landgoederen, landbouw en natuurgebied is waardevol voor bewoners en recreanten, voor natuur en landschap.

Vraagstukken en opgaven

- Het karakteristieke landschap met coulissen, historische boerenerven en weiden is in kwaliteit achteruitgegaan door de schaalvergroting in de landbouw, leegstand van agrarische gebouwen en minder aandacht voor het beheer van natuur en landschapselementen. Daarbij zijn er ook effecten zoals verdroging op het landschap door klimaatverandering.
- Er komen steeds meer gebouwen leeg te staan in het landelijk gebied omdat agrarische bedrijven stoppen. Dit leidt tot verloedering van het gebied en verschraving van het landschap. Verkrotting is echter niet aan de orde. Een complicerende factor is dat veel oudere gebouwen asbesthoudende daken hebben, en deze moeten vóór 2024 verwijderd zijn.
- De leefbaarheid van het gebied staat onder spanning. De levendigheid en de eigenheid van het landelijk gebied nemen af door vergrijzing, wegtrekkende (hoogopgeleide) jongeren en afname van sociale cohesie.

- Enschede heeft relatief veel stedelijk gebied waar weinig ruimte is voor de opwekking van duurzame energie. Dit betekent dat er deels een opgave ligt voor opwekking in het landelijk gebied.

Mogelijkheden en kansen

Waar liggen er mogelijkheden en kansen om aan deze vraagstukken te werken? Biedt de energieopgave wellicht ook kansen?

- Nieuwe functies van het buitengebied kunnen bijdragen aan een duurzame toekomst van natuurgebieden en het landschap en aan het tegengaan van leegstand en de bevolkingskrimp. Zo kan er gedacht worden aan kleinschalige recreatie zoals (eco)kampeerplaatsen en zorgboerderijen.
- Het verbeteren van de inrichting van het landschap voor recreatie: verbindingen tussen gebieden, wandelpaden met bankjes, waterlopen, parkeermogelijkheden, aanpakken van zwerfvuil en hondenpoep.
- Leegstaande gebouwen beschikbaar stellen als woningen voor jongeren en voor mantelzorg/dagopvang van ouderen.
- Meer zeggenschap voor bewoners over (de inrichting van) hun leefomgeving. Dit kan door het faciliteren van lokale (burger)initiatieven zoals natuurbehoud, evenementen, duurzaam voedsel verbouwen, boekenhuisjes, een platform voor uitwisseling producten en diensten en duurzame energieopwekking. Tevens draagt dit bij aan de sociale cohesie. Hoe kan de verbinding tussen bewoners en agrarische bedrijven verder gestimuleerd worden?
- De oprichting van een 'stadsdeel Buitengebied'.
- De energietransitie als kans om het landschap van de toekomst te financieren. Opbrengsten uit de opwekking van duurzame energie kunnen gebruikt worden om een impuls te geven aan gebieden en de kwaliteit van de leefomgeving. Kunnen (nieuwe) natuurgebieden en gebieden met hoge landschappelijke waarden financieel rendabel worden door in het landschap passende duurzame energieopwekking in de omgeving?
- Realiseren van projecten voor duurzame energieopwekking die het mogelijk en makkelijker maken voor inwoners om deel te nemen. Er worden bijvoorbeeld opties onderzocht voor de collectieve inkoop van zonnepanelen.
- Bewoners van het landelijk gebied zijn zich bewust van de energietransitie. Voor het zoeken naar locaties voor duurzame energieopwekking moet aandacht zijn voor de landschappelijke inpassing. De voorkeur gaat o.a. uit naar het benutten van daken, gronden rondom de luchthaven, waterpartijen en op taluds langs snelwegen. Ook kan er gekeken worden naar andere gronden zoals rondom AkzoNobel, Twence en stortheuvels. Zijn er voor die gronden gemixte opgaven mogelijk zoals landschap, natuur en duurzame energieopwekking?
- Ontwikkeling van een proeftuin voor vernieuwende duurzame energie-initiatieven, bijvoorbeeld in samenwerking met de UT. Voorbeelden zijn aardwarmtepompen, duurzame bodemgezondheid, het aanleggen van waterretentiegebieden (bijvoorbeeld in zoutcavernes, hier zou eventueel ook warmte uit gewonnen kunnen worden), CO₂-opslag en CO₂-neutraal bouwen als norm, biogas, energie uit biomassa en energiebuffergebieden. Aanvullend is ook de ontwikkeling van waterstof genoemd.

Belemmeringen en zorgen

De ontwikkelingen in het landelijk gebied leiden tot zorgen bij inwoners. Ook zijn er belemmeringen die mogelijkheden en kansen in het gebied in de weg zouden kunnen staan. Wat is er nodig om deze belemmeringen en zorgen weg te nemen?

- Behoud van het landschap: De inwoners maken zich zorgen over de ontwikkelingen in het landschap. Het oorspronkelijk landschap is van waarde om te behouden voor de historische waarde, de landschappelijke waarde, het belang voor agrarische sector, de natuurwaarde en belang voor biodiversiteit, en de recreatieve waarde. Het moet een prettige woonomgeving blijven. Bij wie ligt de taak om de waarde en kwaliteit van het landschap en de natuur in het landelijk gebied te behouden?
 - Houtwallen: Zorgen voor het mooie kenmerkende buitengebied. Het onderhoud is een nevenactiviteit van agrariërs. De subsidie hiervoor is weggevallen.
- Regelgeving omtrent bestemming: Vergunningen en regels beperken de mogelijkheden om de functies van gebouwen te wijzigen of uit te breiden. Er mag niet simpelweg van een (voormalig) agrarisch bedrijf een woning of zorginstelling gemaakt worden.
- Zorgen over duurzame energieopwekking: Er zijn veel zorgen over de effecten van duurzame energieopwekking in het landschap. Vanuit verschillende perspectieven worden zorgen gedeeld, maar ook anderen belicht.
 - Landschapsbeheer: Zorgen over horizonvervuiling en ontsiering van het landschap. De cultuurhistorische en esthetische waarde van gebieden moeten behouden worden.
 - Natuur liefhebbers en beschermers: Zorgen over effecten op flora en fauna, bijvoorbeeld door de wieken van een molen, de aantasting van biodiversiteit en bodemkwaliteit. Natuurgebieden moeten ontzien worden en de Natura 2000 doelstellingen en natuurbeschermingswet moeten nageleefd worden.
 - Bewoners van het landelijk gebied: Zorgen over effecten op de gezondheid, zoals slagschaduw en geluidsoverlast, op veiligheid en woongenot. Behoud van de mooie woonomgeving. Daarnaast worden er vraagtekens geplaatst bij de afstand tussen windmolens en woningen en bedrijven en de norm die daarvoor gehanteerd worden.
 - Recreatie- en toerismebranche: Zorgen over inkomensschade door afnemend toerisme in verband met mogelijke veranderingen in gebieden met een hoge landschappelijke waarde. Er moet ook aandacht zijn voor de functie van gebieden, bijvoorbeeld voor wandelaars en fietsers.
 - Technisch perspectief: Zorgen over het rendement van opties voor duurzame energieopwekking, de hoeveelheid subsidie die bijvoorbeeld opties vragen en de toekomst van de salderingsregel.
 - Afgeschreven zonnepanelen: wat gebeurt er over 20 jaar met de zonnepanelen? Is dat afval? Waar komt het terecht en hoe wordt het verwerkt?

Toch is de discussie over windenergie volgens de deelnemers niet afgerond.
- Verdeling stad/landelijk gebied: De stad gebruikt netto veel energie en er zitten veel grote energieverbruikers. Bewoners van het landelijk gebied maken zich zorgen dat de verantwoordelijkheid voor duurzame energieopwekking door de stad wordt afgewenteld op het landelijk gebied. De potentie binnen het stedelijk gebied moet zo goed mogelijk benut worden. Daarnaast is er onvrede dat de zonneladder niet consequent wordt toegepast waardoor niet alle daken in de stad voor zonne-energie benut worden.
- Participatie: Er bestaat de zorg dat gebieden door de gemeente aangewezen gaan worden. Mensen willen participeren in de planvorming en gehoord worden. Daarnaast is er de zorg dat de discussie over duurzame energie zal leiden tot tegenstellingen en problemen tussen bureaus onderling.

- Rendement: Er zijn vragen over de investeringen in duurzame energieopwekking. Betaalt de investering zich wel terug? Financieel rendement moet in het gebied blijven en daar ook geïnvesteerd worden.
- Innovatie: Inwoners vinden het belangrijk dat er ruimte wordt gelaten in de planvorming voor technologische ontwikkelingen in duurzame energieopwekking in de toekomst.
- Capaciteit energienet: Tenslotte is er onvoldoende capaciteit op het energienet. Dit vraagt een langetermijnplanning van netbeheer Enexis, die tijdig geïnformeerd moet worden met bestuurlijke zekerheid over plannen voor de opwekking van duurzame energie. De bouw van een nieuw energiestation kan bijvoorbeeld 10 jaar bedragen en wordt gezien in samenhang met de Regionale Energiestrategie.

Kansrijke richtingen en opties

- Ontwikkelen van zonne-energie op water op de bergingsvijver van het Waterschap aan de Twekkelerbeekweg. Op de vijver is zo'n 2 á 3 ha. in te richten met drijvende zonnepanelen. Onder de huidige condities is dit niet rendabel, maar als de gemeente afziet van leges of bereid is om de aansluiting op het net te financieren, dan brengt het de realisatie dichterbij. Dit zou ook kunnen door een opschaling van de opstelling met kleinschalige landopstellingen rondom de locatie, waarbij de bijna 7 ha 'pet van de Marssteden' wordt betrokken (reeds in eigendom Gemeente), maar waarbij tevens veel aandacht is voor een meer natuurlijke overgang van stedelijk Enschede naar het buitengebied van Twekkelo.
- Benutting van gronden rondom de Akzo locatie (gecombineerde landschap/natuur/duurzame energieopgave), hierover is de Vereniging Behoud Twekkelo in gesprek met Akzo (Nouryon)
- Het voorstel dat eerder is geopperd, om het vliegveld te gebruiken voor zon, en het braakliggende terrein op het euriogedrijventerrein, zou kunnen worden bekeken. De vraag is of daar aandacht voor is. Dat geldt eveneens voor de N35 en de N18, daar kan veel zonne-energie opgewekt worden.
- Er liggen kansen voor de ontwikkeling van zonne-energie op daken van schuren (niet elke agrariër is eigenaar van de schuur of heeft de ruimte om zelf te investeren, zie thema 2). In leegstaande schuren zou je ook naar opslag van energie kunnen kijken. Het buitengebied heeft in bepaalde periodes energie over. Er is daarbij vraag naar regie vanuit de lokale overheid. (NB: als de opwek van elektriciteit met zon zou moeten, dan heb je c.a. 450ha oppervlakte nodig).
- Bij het opwekken van energie in het landelijk gebied hebben omwonenden niet alleen nadeel maar ook voordeel. Burgerparticipatie is dan wel nodig. (Financiële) participatie moet je dan wel regelen (dat kan o.a. in gemeentelijke beleidsregels worden vastgelegd).
- Is het mogelijk om experimenteerruimte te krijgen? Bijvoorbeeld om een energiesnelweg aan te leggen. Of te investeren in een waterstofcentrale op de Bouldershoek? Die kan samen met Saxion en de UT worden ontwikkeld.
- Energiereductie / besparing zou onderdeel uit moeten maken van het beleid. Het gevoel is dat opwekking wordt afgewenteld op het buitengebied, terwijl je ook minder energie kunt gebruiken zodat je niet hoeft op te wekken. Er zijn verschillende opties genoemd om besparing te stimuleren;
 - Financiële prikkels om minder energie te gebruiken;
 - Iedere gebruiker een quotum geven en zelf naar een oplossing laten zoeken;
 - Panelen huren om je auto op te laden (bestaat al);
 - Minder energieverbruik bij productieprocessen (melk bijvoorbeeld) wordt nu al beloond met een hogere prijs;

- Nu geeft een hoger verbruik van elektriciteit een lagere prijs, daar zou je het gesprek over aan moeten gaan;
- Het lijkt erop dat de discussie over windenergie nog niet is afgerond.

4. Bedrijven, dienstverlening en energie

Enschede is een kennisstad met bedrijven in de commerciële en niet-commerciële dienstverlening. Het openbaar bestuur, onderwijs en zorg bieden veel werkgelegenheid in een beperkt aantal organisaties. De stad kent veel kantoor- en onderwijslocaties. In dit thema staat de opgave van de energietransitie voor bedrijven/industrie, eigenaren van kantoor- en bedrijfspanden en dienstverlening centraal.

De opgave

De energietransitie vraagt van bedrijven en eigenaren van kantoor- en bedrijfspanden een bijdrage aan de opwekking van duurzame energie en besparing op energieverbruik. Het aandeel bedrijven in de nijverheid is beperkt. Die worden doorgaans gekenmerkt door een hoog energieverbruik, maar in Enschede valt dat relatief mee (verhouding 1:4). De grootste nijverheidsbedrijven zijn Grolsch en Apollo Vredestein. Daarnaast gelden voor ieder andere kansen en uitdagingen. Bedrijven zitten vaak kortere tijd in een gebouw en zullen daarom in tegenstelling tot eigenaren van de panden niet zo snel investeren in technologie voor het opwekken van duurzame energie. Het verduurzamen van bedrijfspanden, waaronder loodsen, kan weer een grotere uitdaging zijn dan het verduurzamen kantoorgebouwen. Er liggen verschillende opgaven in de nabije toekomst, waaronder:

- Aandeel lokaal opgewekte duurzame energie: De gemeenteraad heeft doelstellingen vastgesteld van 16% duurzame energie van het totale energieverbruik in 2030 en 27% in 2050 in de gemeente Enschede.
- Energielabel: Bedrijven en kantoren in de dienstverlening gebruiken energie meestal voor verwarming, koeling en verlichting. Vanaf 2023 dienen deze gebouwen tenminste energielabel C te hebben en in 2030 label A. Wat de actuele status is van de gebouwen is onbekend. Er loopt een inventarisatie vanuit het programma Nieuwe Energie Overijssel. Grotere bedrijven moeten voor 1 juli informatie aanleveren over hun energiebesparende maatregelen.
- Van het aardgas af? Hierover is nog niet gesproken maar de verwachting is dat de opgave op de agenda komt.

Mogelijkheden en kansen

De opgaven stellen de bedrijven en eigenaren van kantoor- en bedrijfspanden voor uitdagingen om duurzame energie op te wekken en het energieverbruik te verminderen. Waar ligt de potentie voor opwekking en reductie? Wat is ervoor nodig om dat te realiseren?

- Betrokkenheid: Bedrijvenparken willen graag betrokken worden door de gemeente bij de opgaven die er liggen met betrekking tot energie en verduurzaming in Enschede. Dit is in het verleden altijd niet zo geweest. Bedrijven zijn bezig met het beperken van het eigen energieverbruik en er is aandacht voor het opwekken van duurzame energie door middel van zonnepanelen op dak.
- Duurzaam als kans: Aanschouwen van duurzaamheid als een kans en niet per se als een kostenpost. Enschede kan een voorloper zijn en een voorbeeld voor andere gemeenten.
- Invloeden: De verduurzaming van kantoren en bedrijfspanden is sterk onderhevig aan de commerciële (ver)huurdersmarkt. Aantrekkelijk huren, financieel rendement en een

gezonde en comfortabele werkomgeving zijn hierin de belangrijkste drijfveren van (ver)huurders en tussenpersonen. De energieprestatie van gebouwen heeft niet overal aandacht of prioriteit. Daarnaast nemen investeerders en verstrekkers van leningen mee of een pandeigenaar in verduurzaming heeft geïnvesteerd.

- Profilering: Gebruiken van duurzame oplossingen om een interessante werkomgeving te creëren en voor profilering. Energielabels zouden, in plaats van als gestelde eis, beschouwd kunnen worden als uitdaging om werknemers een zo comfortabel mogelijke werkomgeving te bieden. Dit is ook interessant gezien de moeite die bedrijven hebben om werknemers langer in dienst te houden. Profilering als een duurzaam bedrijf is voor sommigen belangrijker dan voor anderen.
- Innovatie en kennisontwikkeling: Samenwerking op het gebied van duurzame energie met de Universiteit Twente (innovatiecampus; samenkomst van innoverende bedrijven, ondernemende studenten en hightech wetenschappers).
- Financieel voordeel: Het benutten van daken op bestaande bedrijfs- en utiliteitsgebouwen voor zon-op-dak kan ook financieel voordeel opleveren voor de bedrijven die hun daken beschikbaar stellen. Dit hoeft niet hun eigen investering te zijn, naar het voorbeeld van agrariërs die hun daken beschikbaar stellen aan coöperaties. Dit is (financieel) interessanter dan het leggen van zonnepanelen alleen voor eigen gebruik. Tevens ontstaat het gevoel dat men bijdraagt aan de lokale duurzame energieopgave.
- Collectief: Samenwerking tussen bedrijven op hetzelfde bedrijventerrein (financieel- en schaalvoordeel), bij voorkeur door gezamenlijk energie op te wekken en onderling te verdelen bijvoorbeeld in coöperatieverband (zoals dat ook gebeurt met ringleidingen).
- Stoomnetwerk: Grolsch, Apollo Vredestein en afvalbedrijf Twence doen onderzoek naar een stoomnetwerk voor industriële bedrijfsprocessen in Twente.
- Opslag: Ontwikkelen van een opslagsysteem (in samenwerking met de universiteit) wordt ontzettend belangrijk gevonden. Dit kan mogelijkheden bieden zoals het overstappen op het gebruik van elektrische bestelauto's die 's nachts opgeladen kunnen worden.
- Gasnetwerk: Het gebruik van het gasnetwerk voor andere vormen van gasproductie zoals waterstofgas of met mest.
- Windmolenbeleid: De provincie voert beleid om windmolens toe te staan op bedrijventerreinen. Dat levert wel protest op vanuit de omgeving.
- Verbetering energieprestatie: Vanuit de provincie en het Rijk lopen verschillende programma's om de energieprestatie van bedrijven en instellingen te verbeteren.
- Beleid energiebesparing: De doelstelling van de Provincie Overijssel is om tot 2020 8.000 bedrijven (in de doelgroepen horeca, retail en kantoren) te benaderen voor energiebesparing, bij circa 2.000 bedrijven een scan te verzorgen en 800 bedrijven aan te zetten tot energiebesparende maatregelen. Een deel daarvan valt binnen Enschede.
- Energieprestatiekeuringen: In het MKB is een belangrijk onderdeel van energiemangement de uitvoering van Energieprestatiekeuringen (EPK). De MKB Energy Check-Up van VNO-NCW is een uitwerking van deze EPK.

Belemmeringen en zorgen

Op dit moment bestaan er zorgen en zijn er nog belemmeringen die de bovenstaande mogelijkheden bemoeilijken of vertragen. Wat is er nodig om deze weg te nemen?

- Informatievoorziening en begeleiding: Onduidelijkheid en onbekendheid wat het (financieel) voordeel is voor bedrijven, eigenaren van panden en dienstverlenende instellingen om actief te zijn op het gebied van duurzame energie en besparing. Er is een

behoefte aan informatie, begeleiding en ontzorging die niet wordt geboden. Mogelijk zouden pilots en experimenten inzicht kunnen bieden.

- Kosten en rendement Voor sommigen is de terugverdientijd van de investering te lang. Dit speelt bijvoorbeeld bij bedrijven die maar voor een korte periode in een pand zitten. Ook zijn er veel factoren die invloed hebben op de kosten, zoals een versterking van de dakconstructie. Daardoor wordt het verdienmodel als fragiel ervaren en nemen veel bedrijven/ eigenaren van panden de stap niet. Een mogelijkheid zou zijn om als collectief te investeren. Omdat kantoren relatief weinig energie gebruiken en doorgaans minder betalen voor hun energie, is het rendement van investeringen lager dan huishoudens. Het zou het aantrekkelijker worden als energie doorgeleverd zou kunnen worden aan naburige bedrijven.
- Collectief vs. individueel: Bij bedrijfsverenigingen op bedrijventerreinen speelt de vraag in hoeverre ze zich als collectief met duurzaamheid willen bezighouden. Is het passend voor de vereniging om daarover eisen op te leggen aan haar leden/ de bedrijven? Sommige bedrijven vinden het een individuele aangelegenheid.
- Prioriteiten: Op de meeste bedrijventerreinen geldt dat eerst de basis op orde moet zijn (veiligheid, infrastructuur, etc.); pas daarna ontstaat mogelijk de bereidheid duurzaamheid op te pakken.
- Facilitering: De gemeente laat veel over aan 'de markt', maar die kan de inzet van duurzame energie niet alleen oplossen. Daarbij moet de overheid/gemeente ook capaciteit vrijmaken voor de uitvoering van deze plannen.
- Lokale uitwisseling van energie: Directe onderlinge uitwisseling van energie op bedrijventerreinen is niet toegestaan. Het toestaan van doorverkoop van energie aan nabijgelegen bedrijven zou duurzame energieopwekking veel aantrekkelijker maken.
- Capaciteit van het net: Aansluiting van zonnedaken op het elektriciteitsnet is problematisch omdat de capaciteit van het net op dit moment onvoldoende is. Naast dat het leveren van energie aan anderen niet is toegestaan, zou dit niet mogelijk zijn omdat grote hoeveelheden stroom nog niet op het net terug geleverd kunnen worden.
- Van het aardgas af: Het is voor bedrijven en eigenaren van kantoor- en bedrijfspanden onduidelijk wat de gevolgen gaan zijn voor hen als de panden van het aardgas af gaan. Informatievoorziening is nodig.

Kansrijke richtingen

- De gemeente kan intentieovereenkomsten afsluiten met bedrijventerreinen over besparingen. Een goede vorm van toezicht en handhaving is een randvoorwaarde voor het realiseren van de energiebesparingdoelstellingen. Uitgangspunt hierbij is een goede samenwerking met de Regionale Uitvoeringsdiensten (RUD's) en gemeenten/provincie (als het bevoegde gezag) bij het uitvoeren van EPK's.
- De rol van overheden en semi-overheden als gebruiker/huurder van commerciële kantoorpanden. (Semi-)overheden kunnen een voorbeeldfunctie innemen, bijvoorbeeld door in te zetten op de ontwikkeling van alternatieve financieringsarrangementen of goede voorbeelden te ontwikkelen.
- De provincie gaat samen met de vijf stedelijke Overijsselse gemeenten (in Zwolle, Enschede, Deventer, Hengelo en Almelo staat bijna 90% van de Overijsselse kantoren) verkennen welke mogelijkheden er zijn om te komen tot een ambitieuze verduurzaming van de kantorenmarkt.
- Er wordt veel belang gehecht aan Innovatie & Kennistransfer. Deze lijn wordt dan ook als rode draad meegenomen in de uitvoeringsstrategie van Nieuwe Energie Overijssel. Als

onderdeel hiervan wordt o.a. samengewerkt met de Universiteit Twente om studenten en docenten actief te betrekken bij het programma in de vorm van prijsvragen, collegereeksen en business case vraagstukken.

- Bedrijven willen graag samen met de gemeente een visie opstellen en samen optrekken richting de provincie om duurzaamheid aan te pakken. Er is nu al een groep van MKB'ers, parkmanagers en Natuur & Milieu dat hier samen de opties voor verkent en een energie(-vraag/-aanbod) kaart opstelt om het laaghangend fruit en de opgaven te inventariseren. Ideeën zijn financieringsregelingen om bedrijven te stimuleren (voordelige leningen voor bouwplannen startende bedrijven e.d.). Zij zouden ook graag nu al de gemeente hierbij betrekken.
- Meer/striktere verplichtingen aan bedrijven zou helpen; dat stimuleert creativiteit om oplossingen te vinden. Ook het actiever benutten van leges/beloningen zouden kunnen helpen om bedrijven te stimuleren maatregelen te nemen.